

GAZİ MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN 1927 İSTANBUL VE SONRAKİ GEZİLERİ

Prof. Dr. Yücel ÖZKAYA

Mustafa Kemal Paşa'nın o zamanki tabiri ile Gazi hazretlerinin gezileri halkın dertlerini dinlemek, halk ile bütünleşmek, yapılacak inkılâpları halkın isteyip, istemeyeceğini öğrenmek, eksiklikleri öğrenip bunları tamamlamak için yapılan gezilerdi. Bu yazı çok eskiden yazılmış olan yurt gezilerindeki eksiklikleri tamamlamak amacıyla kaleme alınmıştır. Gazi'nin gazetelerdeki beyanatları sadeleştirilmeden verilmiştir.

Gazi, 1927 yılına kadar yurdun hemen hemen her yöresine gittiği halde İstanbul'a gitmemişti. O, daha çok Anadolu'nun dertlerini öğrenmek ve burada eksiklikleri gidermek için çaba harcamaktaydı. Gittiği yerlerde büyük bir sevgi ve coşku ile karşılanması kendisinin ne kadar çok sevildiğinin bir göstergesidir. Anadolu ve Rumeli halkı büyük kurtarıcısına olan sevgi ve güvenini bu gezilerde açık bir şekilde göstermekteydi.

Gazi, 1927 ye kadar İstanbul'a seyahat etmediği gibi yurt dışına da gitmemiştir. 1927 yılında İstanbul'a ilk kez gitmiş, ondan sonra da en çok gittiği yer İstanbul olmuştur. Ancak, hayatı boyunca, özellikle asker iken gittiği Almanya hariç, yurt dışına gezi yapmamıştır. Dış ilişkileri Türkiye'ye gelen devlet adamları ile görüşerek çözümlemeyi yeğlemiştir. Gazi'nin yurt dışına gitmemesinin nedeni ağırlığı yurt içine vermesinden kaynaklanmaktadır.

İstanbul halkı uzun süreden beri, Mustafa Kemal'i İstanbul'a davet etmekte idi. Gazi de, bütün isteklere karşı bir türlü yurt için gezilerinden fırsat bulup, İstanbul'a gelememişti. İstanbul halkına Temmuz'da İstanbul'a geleceğine dair söz vermiş ve bu sözü de verdiği her söz gibi zamanında yerine getirmiştir, 30 Haziran 1927'de Ankara'dan İstanbul'a hareket eden Gazi, 1 Temmuz'da İstanbul'a gelmiş ve Dolmabahçe Sarayı'nın Muayede Salonunda (Bayramlaşma Salonu), İstanbul halkının ileri gelenlerine, sekiz sene önce, İstanbul'dan ayrılırken çok üzgün olduğunu, ama artık memnunluk duyduğunu,

vatanın bayındırlığı için çok çalışılması, ilim ve fenne ağırlık verilmesini öğütlemiştir¹.

Eğitime ve öğretmenlere büyük önem veren Gazi, Dolmabahçe Sarayı'nda öğretmenlere hitaben yaptığı konuşmada, eski hocaların dini esaslara bağlı olduğunu, öğretmenlerin ise ilmi esaslara göre çalışarak gerçek gelişme devrine ulaşmada yardımcı olacaklarını, onların her sebepten yararlanarak halk ile birlik olmaları gerektiğini şöylece açıklamıştı: "Eski hocalar nasıl dinî esastan hâkim olmuşlarsa muallimler de ilim esastan kazanmaya başladıkları hakimiyeti nihayete erdirmelidirler. Bununla muallimlik mesleği hakiki inkişaf devrine dahil olacaktır.

Muallimler her vesileden istifade ederek halka koşmalı, halk ile beraber olmalı ve halk, muallimin çocuğa yalnız alfabe okutan bir varlıktan ibaret olmayacağını anlamalıdır².

Üsküdar'da dört yüz evin yanmasına çok üzülen Gazi, açıkta kalanlara yardım için beşbin lira bağışta bulunmuştur. İstanbul'da çeşitli tedkiklerde bulunan halkın arasına girip, gezen Gazi, 28 Ağustos 1927 günü İstanbul'da toplanan Bakanlar Kuruluna burada başkanlık yapmıştır. Epey uzun bir süre İstanbul'da kalan Gazi, 30 Eylül günü Mudanya'ya hareket etmiş, 1 Ekim günü ise Bursa'ya varmıştı. 9 Eylül günü Bursa'dan Ankara'ya hareket eden Gazi 10 Ekim günü Ankara'ya dönmüştü.

1928 Gezileri:

Bundan sonra Gazi'nin sık sık İstanbul'a gittiğini görmekteyiz. Hernekadar 1927 yılına kadar İstanbul'a gelmemiş ise de, bundan sonra İstanbul'a sık sık giderek ve uzun süre İstanbul'da kalarak, İstanbul'a karşı sevgisini de göstermiştir. İstanbul halkı da Gazi'lerini aralarında görmek istemekte ve bu konuda girişimlerde bulunmaktadırlar. Bunlardan birini halk adına İstanbul Belediyesi o zamanki adıyla Şehir Emaneti yapmıştır. 25 Nisan 1928'de İstanbul Şehir Emni Muhiddin Bey, Belediye Cemiyeti Başkan Vekili Ferid, İkinci Başkanvekili Necib beylerden kurulu bir heyetin Gazi'yi İstanbul davet için Ankara'ya gitmeleri Belediye Meclisinde görüşülmüştü³. Ancak, bu konuda kesin kararın çıkması biraz gecikmiştir. Bir ay kadar sonra, 17 Mayıs

1 Hakimiyet-i Milliye: 2 Temmuz 1927.

2 A.S. ve D.-Tamim ve Telgrafları, Ankara. 1972, c. V., sh. 46.

3 Vakit Gazetesi. 26 Nisan 1928. sayı 37001.

1928'de Belediye Meclisinde Reiscumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'a gelmeleri için ricada bulunulması alkışlarla kabul edilmişti⁴. Daveti kabul eden Gazi, sekiz aylık bir ayrılıktan sonra ikinci kez, 4 Haziran 1928 günü Ankara'dan ayrılmış, 5 Haziran 1928 günü İstanbul'a ulaşmıştır. Sabahtan beri halk heyecan içerisinde sokaklara dökülmüş, Gazi'yi beklemektedir. Meydanlar, caddeler, sokaklar ve İstanbul'un en uzak köşeleri sevgi ile coşan insan kitleleri tarafından doldurulmuş ve bu insanlar Gazi'yi beklemişlerdir.

Gençler, ihtiyarlar, çocuklar, kadınlar, kızlar, okullular, büyük-küçük herkes, her vatandaş, her İstanbul'lu bayram yapıyor ve candan, gönülden haykırıyordu: "-Paşa Gazi var ol"⁵.

Gazi bu şekilde büyük bir tezahüratla İstanbul'da karşılanmıştır. İkinci geliş, birinciye göre daha da görkemli olmuştur.

Gazi, İstanbul'a gelişinin ikinci günü, 6 Haziran 1928'de Boğaziçi'ne gitmiş ve akşam saat 18.00'de Dahiliye Vekili Şükrü Kaya, Gaziantep Mebusu Kılıç Ali ve pekçok mebusu kabul etmiştir. Gazi'nin İstanbul'a gelişi nedeni ile bir gün önce Şehzadebaşı Ferah Sinemasında büyük ve muhteşem bir müsamere verilmiş ve bu müsamere için kimse-den ücret alınmamıştı⁶.

Gazi, İstanbul'da kalışlarında daha çok Dolmabahçe'de kalmıştır. Ortaya koyacağı inkılâpları burada hazırlamıştır. Bazen Dolmabahçe'den hiç çıkmadan çalışmalarını sürdürmüştür. Örneğin 7 Haziran günü hiç dışarıya çıkmamıştır⁷. Burada, Gazi bir süre sonra ilan edeceği harf inkılâbı çalışmalarını sürdürmektedir. Yanında Meclis Başkanı Kâzım Paşa başta olmak üzere zaman zaman pekçok mebus bulunmaktadır. Gazi, 8 Haziran 1928 günü Söğütlü yatıyla Boğaziçi'nde dolaşmış, kendisini Balıkesir'e davet eden Balıkesir Heyetini kabul etmiştir⁸.

Gazi'nin motor gezilerinde yanında Meclis Başkanı, Gaziyıntap Milletvekili Kılıç Ali, Bozok milletvekili M. Salih, Sinob Milletvekili Receb Zühdü, Bolu Milletvekili Cevad Abbas, Rize Milletvekili Hasan Cavid bulunmaktadır. Gazi bunlarla sık sık görüş alışverişi yapmaktadır.

4 Vakit. Sayı 3723 18 Mayıs 1928.

5 Cumhuriyet. 7 Haziran 1928.

6 Cumhuriyet. 7 Haziran 1928 No. 1464.

7 Cumhuriyet. 8 Haziran 1928.

8 Cumhuriyet. 9 Haziran 1928.

Gazi yaptığı gezilerde halkla da çok yakından ilgilenmektedir. Onların dertlerini, isteklerini dinlemekte, sohbetler yapmaktadır. 0,9 Haziran 1928 günü Karagömrük'e kadar gitmiştir. Yolda arabacı ihtiyar Hasan Ağa ile de görüşmüştür. Gazi, Hasan Ağa'yı görünce otomobilinin durmasını emretmiş ve Hasan Ağa'ya nereli olduğunu, ne ile meşgul bulunduğunu, iyi geçinip geçinemediğini sorarak, ona iltifatlarda bulunmuştur.

Hasan Ağa, Gazi'nin iltifatlarından çok memnun olmuş ve arkasından gözleri yaşararak: "–Gazimizin böyle hepimizle ayrı ayrı meşgul olduğunu gördükten sonra, artık ölsem de gam yemem" demiştir.

Dönüşte Beyoğlu tarafına geçilmiş, Galata, Şişli, Akaretler caddeleri izlenmiş ve Dolmabahçe'ye gelinmiştir⁹.

Gazi az zamanda büyük gelişme gösteren İstanbul'daki İş Bankasını 16 Haziran günü ziyaret etmiştir. Öğleden itibaren bankanın cephesine ve yan etrafına yerleşen halk Gazi'yi beklemeye başlamıştı. Saat 16.00'ya doğru Bahçekapı'dan Yenicaami'ye giden caddenin iki tarafı tamamen halk tarafından çevrildiği gibi, etraftaki dükkanların pencereleri, kapıları da hınçahınc dolmuştur. Bayraklarla süslenmiş İş Bankasında, banka müdürleri ve ileri gelen memurlar Gazi'yi beklemeye başlamışlardı.

Saat 16.00'yı biraz geçe Gazi yanında Meclis Başkanı Kâzım Paşa ve maiyyetindekilerle İş Bankasına gelmiş ve büyük bir sevgi selinin ortasında kalmıştı. Halk: "–Yaşa büyük Gazi var ol, var ol gözbebeğimiz, büyük müncimiz" diye alkış tutmaktaydı.

Bankada müdür ve ileri gelenlerden bilgi alan Gazi, onlarla banka hakkında yirmi dakika konuşmuştu¹⁰.

13 Haziran günü Dolmabahçe'de çalışan ve bazı görüşmeler yapan, 18 Haziran günü Dolmabahçede çalışmalarını sürdüren Gazi, Meclis Başkanı Kâzım Paşa ile görüşmüştü. 16 Haziran'da Avrupa seyahatinden dönen Cumhuriyet Başyazarı Yunus Nadi Beyi de 18 Haziran'da kabul etmişti¹¹.

22 Haziran'da Dolmabahçe'de dinlenen¹², 23 Haziran'da aynı yerde çalışmalarını sürdüren ve aynı günün akşamı Söğütlü Yatıyla Boğaz

9 Cumhuriyet. 11 Haziran 1928 No. 1468.

10 Cumhuriyet. 17 Haziran 1928, No. 1474.

11 Cumhuriyet. 19 Haziran 1928, No. 1476.

12 Cumhuriyet. 23 Haziran 1928.

Gezisi yapan Gazi¹³ 25 Haziran'da saat 18.30'da yanındaki milletvekilleri ile de bir boğaz gezisi yapmıştı.

28 Haziran 1928 günü Büyükaada Yat Klübüne gelen Gazi, burada Türk Tarihinin yazımında önemli katkısı olan tarihçi Ahmet Refik beyle görüşmüştü¹⁴.

Gazi, 24 Temmuz 1928'de Dolmabahçe Sarayı'nda Lozan Antlaşması'nın beşinci yıldönümü nedeniyle gençliğin şükran ve minnet duygularını ileten İstanbul Darülfunûn heyetini kabul ettiği gibi¹⁵. çeşitli sosyal faaliyetlerini sürdürmeye devam etmiştir. Örneğin 26 Temmuz gecesi Çocuk Esirgeme Kurumu ve Maarif Cemiyeti balolarına katılmıştır¹⁶.

Bu arada Gazi harf inkılâbı üzerindeki çalışmalarını yoğunlaştırmıştı. 9-10 Ağustos 1928'de harf inkılabı ile ilgili olarak Sarayburnu'nda, daha sonra da 23 Ağustos'ta Tekirdağ'da birer konuşma yapmıştı. 0, 18 Ağustosta Dolmabahçede yeni Türk harfleri ve gramer kaideleri üzerine Cumhuriyet Başyazarı Nadir Bey'e bir demeç vermişti¹⁷ Dolmabahçe Sarayı artık harf inkılâbı ile ilgili görüşlerin olduğu yoğun bir faaliyet yeri olarak göze çarpmaktadır. 25 Ağustos'ta Gazi'nin Başkanlığında İbrahim Necmi Bey yeni Türk harfleri ve okunuşu hakkında tartışmalı bir konferans vermişti. Bu toplantıya yüzelli kadar milletvekili de katılmıştı¹⁸. Artık, harfler konusunda çalışmalar son aşamasına gelmişti.

Mustafa Kemal kısa bir süre için, 27 Ağustos'ta Bursa'ya geçmiş, ancak bir gün kalarak geri dönmüş, 29 Ağustos'ta Dolmabahçe Sarayı'nda yeni Türk harfleri ile ilgili tartışmalı konferansa katılmıştı. Kara tahtada ise Mustafa Kemal'in bir notu yer almaktaydı: "Milleti cehaletten kurtarmak için kendi diline uymayan Arap harflerini terk edip Latin esasından Türk harflerini kabul etmekden başka çare yoktur"¹⁹.

13 Cumhuriyet. 24 Haziran 1928, No. 1481.

14 Banoğlu, Niyazi Ahmet; Atatürk'ün İstanbul'daki Hayatı, İst. 1973, C. 1, sh. 200.

15 Banoğlu, Niyazi Ahmet; aynı kitap, sh. 206.

16 Banoğlu, aynı kitap. sh. 207.

17 Cumhuriyet. 19 Ağustos 1928.

18 Cumhuriyet. 26 Ağustos 1928.

19 Banoğlu, Niyazi Ahmet; Atatürk'ün İstanbul'daki Hayatı, İstanbul. 1973, c. 1, sh. 230-234.

Gazi artık sonbaharda harf inkılâbını halka anlatmak, inkılâbın önemini kavratılmak, harfleri öğretmek için gezilere başlayacaktır. Bunun için önce Trakya tarafına gidecektir. 1 Eylül 1928 günü Çanak-kale'den Gelibolu'ya gelen ve burada yeni harfler hakkında bir konuşma yapan Gazi, 2 Eylül gecesi İstanbul'a dönmüştür.

9 Eylül 1928'de okul öğrencilerini taşıyan vapur Dolmabahçe Sarayı'nın önünden geçerken, okul öğrencileri Gazi'ye büyük tezahürat yapınca, Gazi onları selamlamış, Cumhurbaşkanlığı Orkestrası da balkona çıkıp bazı parçalar çalmıştı.

Gazi 5 Haziran'da geldiği İstanbul'dan 14 Eylül'de ayrılmıştır. Bu gelişinde daha önceki gelişlerine göre İstanbul'da biraz daha fazla kalmıştır. Gerçi, bir iki kez birer günlük aralarla İstanbul dışına çıkmıştır, ama, günlerinin çoğunluğunu İstanbul'da Dolmabahçe Sarayı'nda daha çok çalışarak geçirmiştir. Gazi bu gelişinde İstanbul'da üç aydan fazla kalmıştır.

Gazi, 14 Eylül 1928'de İzmir Vapuru ile İstanbul'dan ayrılmış, sırasıyla Sinop, Samsun, Amasya, Sivas, Kayseri'ye geçmiş ve 21 Eylül'de özellikle Türk harflerini tanıtmak amacıyla çıktığı bu gezisini tamamlayarak Ankara'ya dönmüştür.

Bu sonbahar gezisi sırasında İstanbul'dan ve çeşitli yerlerden kendisine saygı ve bağlılık telgrafları çekilmiştir. İzmir Vapurunda seyahat etmekte olan Gazi, İstanbul Valisi ve Şehir Emni Fahreddin Beye, Büyük Millet Meclisi Başkanı Kâzım Paşa'ya, Ordu komutan ve müfettişlerine, İstanbul Mebusu ve Cumhuriyet Halk Fırkası Müfettişi Hakkı Şinasi'ye, Afyonkarahisar Mebusu Alı Paşa'ya, Bolu Mebusu ve Dil Encümeni Üyesi Faliş Rıfki Bey'e, Mardin Mebusu Yakup Kadri'ye, Karahisar-ı Sahipten Ruşen Eşref'e ve dil heyeti üyelerine, Vakit, Son Saat, Akşam, İkdâm gazetelerinin sahiplerine, Gümüşhane Mebusu Cemal'e, İstanbul Darülfünun Eminine ve fakülte dekanlarına, Tayyare Cemiyeti Başkanı Rize Mebusu Fuat Bey'e, Bilecik Mebusu İbrahim ve Şeref beylere ait olmak üzere ortak bir telgraf metni hazırlamış ve hepsine bunun gönderilmesini istemişti. Gazi'nin direktiflerine göre de bu telgraf bütün adı geçen kişilere gönderilmişti. Bu telgrafa, bütün burada adı geçen kişiler teşekkür ederek, minnet duygularını içeren telgraflar çekerek karşılık vermişlerdir. Gazi'nin telgrafı şöyleydi; "Karadeniz'in dalgaları içinde en çok mucib-i mahzuzum kalbi hissim samimi hatıram siz olmakdasınız.

Bunu size ve adreslerini bilmediğim bütün kardeşlere, evladlara iblâğ ediyorum. 14.9.1928 Mustafa Kemal"²⁰.

Bu telgrafı alan kişiler 15-16 Eylül 1928 tarihlerinde Gazi Mustafa Kemal'e şükranlarını çekmiş oldukları telgraflarda belirtmişler. Bunlarla ilgili olarak hepsini değilse birkaçını örnek vermek yerinde olacaktır sanırım. "Ahzı merkez İzmir Vapuru".

Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Hazretlerine,

Büyük reisicumhurumuzun Karadeniz'in dalgaları içinde seyr ü sefain telsizi vasıtasıyla İstanbul ahalisine karşı lutfen izhar ettikleri iltifat ve teveccühat-ı hissiyatın iblâğı hususunda gazetemizin tavsif edilmiş olması ve hususi ve kıymetdar iltifat ve teveccühat-ı şahsî-i acizanemde hisse-mend buyrulması hayatımda hiçbir vakit unutamayacağım bir muazzez hatıra olarak yaşayacaktır. Bu mesud vesile ile şahsî minnet ve hürmetlerimi tekrar arz ederim efendim. Vakit Gazetesi Sahibi ve Artvin Mebusu Asım"²¹.

Tayyare Cemiyeti Başkanı ve Rize Mebusu Ahmed Fuad ise telgrafında şunları söylemekteydi:

"Mutavassıt merkez Ankara Vapuru Ahz-ı Merkez İzmir V.

Reisicumhur Gazi Hazretlerine,

Kalben ruhen çok merbût bulunduğumuz ulu ve çok sevgili atamızın telgraflarını sevinç gözyaşlarıyla okuduk. Çok samimi ve coşkun hissiyatımızı bildirecek kelime bulmaktan aciziz. Ellerinizden hürmetle öper, hayırlı sayahatler, sıhhat ve afiyetler dileriz efendim.

Türk Tayyare Cemiyeti Reisi Rize Mebusu Ahmed Fuad"²²

İkdam Gazetesi Sahibi Ali Naci, kendisine gösterilen iltifattan dolayı sevincini belirttikten sonra, devamla "Bir tarih yazan sizin gibi yüce bir reisin rüyalara geçen bu teveccühü karşısında duyduğum ifadeden acizim. Bu cihana karşı açtığımız mücadele seferberliğinde naci bir nefer olarak" üzerine düşen görevi yerine getireceğini ifade etmiştir²³. Muhtelit Mübadele Komisyonu Türk Heyet-i Murahhasası Reisi ve Gümüşhane Mebusu Cemal Hüsnü, kendisine çekilen telgrafdan duyduğu memnunluğu ifadeden sonra Türklük ilminde ve

20 Cumhurbaşkanlığı Arşivi: A.V. 4, Dosya 81, F. 15, 15-1.

21 C.A. A.V-4, D. 81, F. 75-24.

22 C.A. A. 5-4, D. 81, F. 15-28.

23 C.A. D. 81, F. 15-20.

bunun sonucu dünya tarihinde ortaya çıkacak yeni hareket ve inkılabları desteklediklerini açıklamaktaydı²⁴.

Gazi'ye çekilen telgrafların bir kısmı da yeni yazı ile çekilmiştir. Örneğin Donanma Kumandanı Mehmet Fahri'nin Erkân ı Harbiye Reisi Cevat'ın²⁵, 3. Ordu Müfettişi İzzeddin'in²⁶ telgrafları bunlara örnektir. Harf inkılabı henüz kabul edilmeden bu tip telgrafların çekilmiş olması, hiç şüphesiz Gazi'ye büyük bir moral vermiş ve gittiği yolun doğru olduğuna inanmasını sağlamıştır. Harf inkılabından iki ay önce yeni yazı ile telgrafların çekilmesi, Gazi'nin gittiği yerlerde halkın yeni harfleri çabucak kavrayıp, öğrenmesi bu inkılabın Türkiye'de çabucak tutacağını gösteren önemli işaretler olarak görülmektedir.

15 Eylül'de Sinop'a gelen Gazi, 16 Eylül'de Samsun'a geçmiş ve Samsun'da öğretmenler tarafından verilen baloya gitmiştir. 18 Eylül'de Tokat'a, 19 Eylül'de Sivas'a gelen Gazi, 20 Eylül'de Sivas Kongresi'nin toplandığı Okula gelerek, Okulun hatıra defterine duygularını ifade eden şu satırları yazmıştı: "İlk Kongremizin toplandığı salonu görmekten çok duygulandım"²⁷. 20 Eylül öğleden sonra Kayseri'den hareket eden Gazi, 21 Eylül günü Ankara'ya gelmişti.

Gazi, bu gezisinde edindiği izlenimlerini Başbakanlığa yazarken harf inkılabını halkın nasıl benimsediğine işaret etmiştir. 21 Ekim'deki bu yazısında Gazi harf inkılabı karşısında halkın tutumunu şöylece ifade eder: "Yeni harflerin tatbikatını memleketin pekçok yerinde gördüm. Şehirlerde, köylerde, her yerde halk yeni harflerle okuyup, yazmaya geçmiştir. Halk yeni yazının kolaylığından memnundur"²⁸. Bu konuda Mustafa Kemal'e, gezisi sırasında Karadeniz mebusları da yardımcı olmuş, Karadeniz'e giderek yeni harfleri öğretmek için halk ile birlikte olmuşlardı. Bundan çok duygulanan Gazi, 14 Eylül'de onlara bir de teşekkür telgrafı çekmişti²⁹.

1929 Gezileri:

Gazi üçüncü kez 6 Ağustos 1929'da İstanbul'a gelmiştir. Bu arada Gazi'nin sık sık Bursa ve Yalova'ya gittiğini, vaktinin önemli

24 Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A.V. 4, D. 81, F. 15-20.

25 Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A.V. 4, D. 81, F. 15-9, 10, 11.

26 C.A. A.V. 4, D. 81, F. 15-8.

27 Önder, Mehmet: Atatürk'ün yurt Gezileri, Ankara. 1975, sh. 325 Kocatürk Utkan; Atatürk ve T.C. Tarihi Kronolojisi, Ank. 1983, sh. 484.

28 Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, Ank. 1991 IV. (At.A.M.), sh. 589.

29 C.A. A.V. 1-b Dosya. 79.

bir kısmını burada geçirdiğini görmekteyiz. Hatta, bazen İstanbul'a hiç gitmemekte, Ankara'dan direkt Yalova'ya gitmekteydi. 8 Aralık 1929'da Ankara'dan Yalova'ya gelmiş, 16 Aralık'ta geri dönmüştü. 1929'da çeşitli tarihlerde İstanbul'dan Yalova'ya geçen Gazi, 1 Ekim'de Ankara'ya dönmüştür.

1930 Gezileri:

Gazi, 26 Şubat 1930'da Ankara'dan İzmir'e hareket etmiş ve 27 Şubat'ta İzmir'e gelmişti. Gazi, bu gezisini güneye doğru sürdürmüş, 6 Mart'ta Ispartaya, Burdur'a ve Antalya'ya gelmişti. 13 Martta ise Ankaraya dönmüştü. 1924 yılında Gazi'ye doktoru Neşet Ömer (Dahiliyecî-müderriş) fazla çalışmaktan çok yorulduğunu, Akdeniz sahillerinde dinlenmesi gerektiğini önerdiği halde³⁰ Gazi, bu gezisini ancak 1930 yazında yapabilmıştır. Bu gezi de çok kısa süreli olmuştur.

Gazi, 11 Haziran 1930'da İstanbul'a dördüncü kez gelmişti. O, bu sefer de sık sık Yalova'ya gitmiş, burada sosyal çalışmaları izlemiş, Türk Tarihi konusundaki çalışmaları hızlandırmıştır. 12 Haziran'da Yalova'ya geçen Gazi, aynı gün İstanbul'a dönmüş, 17 Haziranda gene Yalova'ya gitmiş, kısa bir süre Yalova'da kalmış ve 20 Haziran'da İstanbul'a dönmüştür. 30 Haziran 1930'da Yalova'ya yeniden geçen Gazi bu sefer Yalova'da uzun süre kalmıştır. O, Yalova'da hazırlamakta buldukları Türk Tarihinin tamamlanması için çalışmalar yapmaktadır. Hergün birkaç saat bu kıymetli eserle uğraşmaktadır. 17 Temmuz 1930 günü, Yalova'ya giden Cumhuriyet Başyazarı Yunus Nadi ile bu konu hakkında konuşmalar yapmıştır. Gazi, Yunus Nadi ve yanında bulunan Aydın Mebusu Reşit Galip'le yazmakta oldukları eser hakkında ikibuçuk saat konuşmuştur. Darülfünun müderrişlerinden Yusuf Ziya Bey de Yalova'da Gazi tarafından kabul edilmişti. O, 17 Temmuz Perşembe günü çalışmış akşama kadar köşkllerinden çıkmamıştır. Gece, 22.30 sıralarında, yanında Latife Hanım, Yunus Nadi, diğer kişilerle Yalova'da Ertuğrul Yatına binip, Büyükkada'daki Yat Klübe gelmiştir. Kulüpte Kolordu Komutanı Şükrü Naili Paşa ve diğer ileri gelenler tarafından karşılanmıştır. Kulüp salonlarında Maarif Cemiyeti Balosu vardı. Gazi'nin gelişi ile balo şerefleşmiş, sabaha kadar dans edilmiştir. Reiscumhur baloda şafak söküneye

30 Cumhurbaşkanlığı Arşivi V. 1-b Dosya. 79 Vs. 760.

kadar kalmış ve birçok kez dans etmiştir. Güneş doğarken Yat Kulübü-ten ayrılıp, yat ile Yalova'ya gelmiştir³¹.

Gazi, Tahran Büyükelçiliğine atanan eski Sofya Elçisi Hüsrev Bey'i, Yalova'da kabul ederek, O'na İran'la Türkiye'nin dostca münasebetler içerisinde olmasını sağlamasını belirttiğinden sonra şöyle demişti: "Zat-ı aliniz de, benim inkılâp ve müşkülât arkadaşım olmak itibarıyla, bu nazik vazifenizi muvaffakiyetle ifa edeceksiniz; buna emniyet vardır. Zat-ı alinizi İran'ın muhterem ve benim şahsıma muhip olduğunu yakinen bildiğim Şah Rıza Pehlevi hazretlerine yazılacak olan itimatnamenizde sizi bu sıfatlarla zikredeceğim"³².

31 Temmuz 1930'da İsmet Paşa Yalova'ya gelmiştir. Gazi ve mebuslar tarafından karşılanan İsmet Paşa, Gazi ile çeşitli konular hakkında görüşür, daha sonra Yalova Köşkünde dinlenmeye çekilir. İsmet Paşa, Yalova'daki yenilikleri çok beğenmiştir. Yalova'da onbeş gün dinlenmeye karar verir³³.

Gazi, Yalova'da hazırlamakta oldukları Türk Tarihi ile ilgili eser hakkındaki çalışmalarına devam etmektedir. 11 Ağustos'ta Cumhuriyet Muhabirinin belirttiğine göre, eski çağ ve ortaçağ ile ilgili kısımlar bitmiştir. Bunlar birkaç güne kadar yeniden incelenecek ve basımına başlanacaktır³⁴. Gazi, 5 Eylül günü İstanbul'a dönmüştür. 20 Eylül'de ise Ankara'ya geçmiştir. Gazi'nin bu dönemdeki Anadolu'daki sonbahar gezisi Kasım'da başlamıştır. 17 Kasım 1930'da yurt gezisine çıkan Gazi sırasıyla Kayseri, Sivas, Tokat, Samsun, Çarşamba, Trabzon ve oradan Ege vapuruyla İstanbul'la hareketle, 1 Aralık'ta İstanbul'a gelmiştir. 18 Aralık'a kadar İstanbul'da kalmış, o gün, Türk Ocağında gençlere Cumhuriyetin prensiplerini ve bu konuda hiçbir fırsattan kaçınmamalarını söylemiştir. 19 Aralık'ta Edirne, 20 Aralık'ta Alpullu'ya gelen Gazi, Alpullu Şeker Fabrikasının defterine şunları yazmıştı: "Memleketimizin her müsait bölgesinde şeker fabrikalarının çoğalması ve bu suretle memleketimizin şeker ihtiyacının temini mühim hedeflerimiz arasında tanınmalıdır"³⁵. Gazi'nin bu sözleri sanayi inkılâbının temel amaçlarını da ortaya koymaktadır. Kısa sürede şeker ithali yerine kendi şekerimizi

31 Cumhuriyet. 19 Temmuz 1930, No. 2226.

32 Cumhuriyet. 26 Temmuz 1930, No. 2233.

33 Cumhuriyet. 31 Temmuz 1930, No. 2238 Perşembe

34 Cumhuriyet. 12 Ağustos 1930, No. 2250. Salı.

35 Kocatürk, Utkan; Atatürkün Hatıra Defterine Yazdıkları, Ankara. 1971, sh. 13.

kendimiz üreteceğimiz duruma geleceğimize göre, Gazi'nin sözleri gerçekleşmiş olacaktır. Daha sonra Çorlu ve Edirne'ye geçen Mustafa Kemal, 25 Aralık'ta İstanbul'a hareket etti. 28 Aralık'ta İstanbul Çarşıkapı'da Ayakkabıcılar Cemiyetini ziyaret eden Gazi, cemiyet üyeleri ile görüşüp, yerli ayakkabıların sunulduğu sergiyi de gezdi. Gazi, Aralık ayında İstanbul'da, başta Harb Akademisi olmak üzere, Galatasaray Lisesi, Darülfünun ve diğer okulları da ziyaret etmişti. 24 Aralıkta Edirne'de de bazı okulları gezmişti. Bu da O'nun eğitime ve okullara ne kadar büyük önem verdiği göstermektedir.

1931 Gezileri:

Gazi, 1931'in hemen başlarında yurt gezilerine devam etmiştir. 3 Ocak 1931'de Mudanya'ya, 4 Ocak 1931'de Bursa'ya geçen Gazi, 5 Ocak'ta Türk Ocağı'nı ziyaret ederek, Türk Ocağı'nın nasıl çalışması gerektiğini anlatmıştır. Bursa'da büyük bir sevinç vardır. Darülfünun (Üniversite) Emni Muammer Raşit ve müderris (Profesör) Yusuf Ziya Bey ile konuşan Mustafa Kemal, onlara "Gençliğe ve arkadaşlara selam söyleyin" diyerek, Üniversite gençliğine ve üyelerine muhabbetlerini sundu. 5 Ocak'ta Derince'ye geçen Gazi, oradan Ankara'ya hareket etti³⁶. 6 Ocak'ta da Ankara'ya vardı. Gazi gittiği yerlerde Türk Ocakları'nı da ziyaret etmekte ve bunların ihmal edilmemesini sürekli söylemekteydi.

Gazi, 27 Ocak 1931'de İzmir'e geldi. 4 Şubat'ta Nazilli ve Denizli'ye, 7 Şubat'ta Balıkesir'e, 10 Şubat'ta Antalya, 12 Şubat'ta Mersin'e, 13 Şubat'ta Malatya'ya, 15 Şubat'ta Dört Yol'a, 16 Şubat'ta Adana'ya, 18 Şubat'ta Konya'ya, 12 Mart'ta Afyon'a geçen Gazi, gittiği yerlerde büyük bir sevinç ve heyecanla karşılandı ve 3 Mart'ta Ankara'ya döndü.

21 Temmuz 1931'de İstanbul'a gelen Gazi, 26 Ağustosta Zonguldak'a, 6 Eylülde Yalova'ya, oradan da 26 Eylülde İstanbul'a geçmişti.

1932 Gezileri:

Gazi, 1932 gezilerine gene İstanbul'dan başladı. 12 Ocak 1932'de İstanbul'a gelen Gazi, 5 Şubat'ta Ankara'ya dönmüştü. 6 Şubat'ta yeniden İstanbul'a giden Gazi 6 Mart'ta Ankara'ya döndü. 16 Temmuz günü Yalova'ya, 31 Temmuz günü İstanbul'a geçen Gazi sık sık Yalova ve Büyükada'ya uğrar. 26 Eylül 1932'de Türk Dil Kurultayı Dolma-

³⁶ Cumhuriyet. 6 Kânun-i sâni, 1931.

bahçe Sarayı'nda toplanınca ona başkanlık yapar. İstanbul'da çeşitli tedkiklerde bulunan, çeşitli devlet adamları ve kuruluşları kabul eden Gazi 23 Ekim'de Ankara'ya döner. Gazi, bu sene Anadolu Gezisi yapmamış, ağırlığı İstanbul ve çevresine ayırmıştır.

1933 Gezileri:

1933'de pekçok heyet Gazi'yi görmek için kendisini kendi il ve ilçelerine davet etmiştir. Gazi'nin kendisine gelen davetlerin hepsini yerine getirmesi hem işlerinin çokluğu, hem de zaman bakımından olanaksızdı. Buna karşın elinden geldiği kadar bu istekleri yerine getirmeye çalışırdı. Bu gezilerin bazıları gecikir, ama gene de yerine getirilirdi. Gazi, bu gezilerinde halkın içine girmekte, halkın dertlerini dinlemekte, il ve ilçelerdeki noksanlıkları incelemekte, bunların tamamlanması için emirler vermekte, yapılan güzel işler hakkında da memnuniyetini dile getirmekteydi. Gazi, gezileri sırasında pek çok köye de uğramaktaydı. 1933'de Gazi ilk gezisini Eskişehir'e yapmayı kararlaştırmıştır.

Eskişehir halkı Gazi'sini karşılamak için hazırlanmakta olup, halk bayram bekler gibi Gazisini beklemektedir³⁷. 15 Ocak Pazartesi günü saat 8.00 de özel trenle Eskişehir'e hareket edecek olan Gazi, trenin hareketinden beş dakika önce Ankara Garı'na gelmiş ve Gar'daki kalabalık tarafından hararetle alkışlanmıştı³⁸. 0, 16 Ocak 1933 Salı Sabahı saat 10 u 8 geçe Eskişehir'e geldi Halk yollarda, istasyonda O'nu bekliyordu. Köylerden yüzlerce atlı gelmiş idi. Karşılایıcılar arasında sevinç gözyaşları dökenlerin sayısı bir hayli fazlaydı.

İstasyondan yürüyerek ve halkı selamlayarak çıkan Gazi, kolları, belediyeyi ve liseyi ziyaret etti. Lisede tarih ve türkçe derslerinde, öğle ziyafetinde de Halkevinde bulundu. Öğleden sonra Eskişehir'de tedkikler yaparak, bilgi aldıktan sonra, saat 6.00'da Bursa'ya hareket etti. Derince'ye geldiğinde İstanbul'dan gelen bir heyet kendisini karşıladı. Derince'de karaya çıkarak Mudanya'ya giden Gazi, Derince'de önce Gülcemal Vapuru'na, oradan da Maltepe Vapuru'na geçti. Halkın coşkun tezahüratı arasında uğurlanan Gazi, saat 16.00'da Mudanya'ya geldi. Halk Mudanya'da Gazi'yi:

“—Yaşa Gazi” diye bağırarak, alkışlıyordu.

37 Cumhuriyet. 12 Kânun-u sânî (Ocak) 1933. No. 3121. Önder, Mehmet; Ata türk'ün Yurt Gezileri, Ankara, 1975

38 Cumhuriyet. 16 Kânun-u sânî 1933, No. 3125.

Gazi, burada askeri teftiş etti ve: “-Merhaba asker, nasılsınız? deyince Sağol cevabını aldı. Oradan Bursa'ya hareket eden Gazi'yi Ziraat Mektebi öğrencileri karşıladı. Gazi otomobilinden inerek öğrencilere iltifatlarda bulundu³⁹.

18 Ocak 1933 günü Bursa'da tetkikler yapan ve Hükümet Binasını ziyaret eden Gazi, daha sonra Fırkaya geçti. Gazi, halkevleri konusunda çok titizdi, onların daha fazla gelişmesini istiyordu. Bu amaçla salonda bulunan vilayet heyeti başkanı Hulusi Bey'e:

“-Halkevlerine halk ve bilhassa gençlik rağbet ediyor mu?” diye sordu.

Hulusi Bey de:

“-Halkevleri büyük bir samimiyetle rağbet görüyor...” cevabını verdi⁴⁰.

Gazi, 19 Ocak Perşembe günü büyük bir kalabalığın arasında Bursa'nın Çekirge semtine gider. Sonra otomobille İpekiş Fabrikasına gelir. İktisat Vekili Celâl Bey ile Fabrika Müdürü Reşat Bey fabrika hakkında kendisine geniş bilgi verirler.

Başlangıçta yabancı uzmanlar da çalıştıran fabrikada artık hepsi Türk olan genç ve çok değerli uzmanlar hizmet vermektedir. Gazi fabrikanın şeref defterine şunları yazar:

“-İpekiş Fabrikası'nda gördüklerimden çok sevinç duydum”. Böylece Gazi yapılan işlerin somut neticesini açıkca görmüş, sevinç ve mutluluğunu da deftere yazdığı bu cümle ile belli etmiştir. Gazi'nin gelişi ve fabrikadan ayrılışı da filme alınmıştır. Gazi daha sonra Askerî Hastahaneye ve Halkevine gider. Hekimlik Odasında asker kaymakamlığından emekli Sıtkı Bey'in buluşunu dinler. Sıtkı Bey yeni bir atom modeli keşfettiğini, bu keşfinin fizik ve kimya dünyasında büyük inkılâplar yapacağını öne sürmüştür. Hatta, kendisi Fransız fen dünyasında itibarlı bir dergide keşfine değinen bir yazının yayımlandığını ve ilgi uyandırdığını da açıklar. Gazi, Onun bu tip buluş ve çalışmalarından son derece memnun olmuştur. Bu yüzden bu kişinin eserinin basılması konusunda yardım sözünde bulunur⁴¹. Mustafa Kemal Paşa, 20 Ocak 1933 günü (Cuma) saat 12.00'de Bursa'dan ayrılmıştır. Gülcehal Vapuruyla Gemlik'ten Bandırmaya geçildi⁴².

39 Cumhuriyet. 17 Kânûn-i sâni (Ocak), No. 3126.

40 Cumhuriyet. 19 Kânûn-i sâni 1933.

41 Cumhuriyet. 21 Kânûn-i sâni (Ocak) 1933, No. 3130.

42 Cumhuriyet. 22 Kanûn-i sâni 1933, No. 3131.

Saat 22 00'de Bandırma'ya varan Gazi, burada da coşkun bir kalabalık tarafından karşılanır. Sabah saat 5.00'de Balıkesir'e varırken, vakit çok erken olmasına karşın yollarda yaya olarak kendisini karşılayanlar "Yaşa, hoş geldin" diye alkış tutmakta, O'da "Merhaba, nasılsınız" diye onların hatırını sormakta idi. Her yer bayraklarla süslenmiştir. Yağmura karşın büyük bir kalabalık vardır. Bu durumdan Gazi çok memnun olmuş ve hislenmiştir. Nitekim, Balıkesir'den ayrılırken Belediye Reisi Naci Bey'e dönmüş ve şöyle demiştir:

"—Balıkesir halkının hakkımda gösterdiği samimi hislerden mütehasıs ve memnun oldum, bilhassa teşekkürlerimi bildirmenizi rica ederim"^{42a}.

Gazi her yerde olduğu gibi Balıkesir'de de eğitim kurumlarını ziyaret etmişti. O, Lise ve Muallim Mektebini birleştiren yeni mektebi (okul) ziyaret etmiş, derslere girmiş, öğrencilere sorular sormuştu. Saat 17.30'da da öğrencilerin coşkun sevinç gösterileri ve alkışlarıyla okuldan ayrılmıştı.

22 Ocak'ta da Balıkesir'deki okullara gidip, ders dinleyen, öğretmenlerle görüşen Gazi, öğretmenlerle tarih, yurt bilgisi öğrenimi ve ders programları hakkında konuşmalar yapmıştır. Halk Fırkasına saat 20.00'de gelen Gazi'yi zeybekler milli oyunları ile karşılamışlar ve 0, 22 Ocak saat 24.00'de Kütahya'ya hareket etmiştir⁴³. Saat 14.00'de Tavşanlı'ya, saat 15.00'de Kütahya'ya varılmıştır. Halk, Kütahya'da Gazi'sini bir bayram sevinci içersinde karşılamıştır. 23 Ocak günü Kütahya'da Kiremit Fabrikasını gezen ve bu kiremitlerin dünya çapında olduğunu, bunun da Kütahya toprağından kaynaklandığını öğrenen Gazi bu durumdan çok memnun olmuştur. Gece, Süreyya Operetinin Emir Operetini seyreden Gazi, bu opereti de takdir etmiştir. O her yerde olduğu gibi burada da 24 Ocak günü okulları ziyaret etmiştir⁴⁴. Aynı gün, saat 18.00'de Afyon'a hareket edilmiş ve 25 Ocak 1933'de saat 6.30'da Konya'ya gelinmiş, saat 15.00'de Pozantı'ya, 18.45'de Adana İstasyonu'na varılmıştır. İstasyonda kalabalığın hatırını soran Gazi, halk ile kısa bir konuşma yapmıştır. Bu arada kendisine Maarif Vekili Reşit Bey'in öğretmen ve öğrencilerin kendilerine minnet duygularını ileten mektubu ulaşmıştır. Gazi, buna şu cevabı vermiştir:

42a Cumhuriyet. 23 K. sani 1933.

43 Cumhuriyet. 24 K. sani (Ocak) 1933.

44 Cumhuriyet. 25 Ocak 1933.

“Maarif Vekili Dr. Reşit Galip Beyefendiye,

Ziyaret ettiğim memleketlerde muallimlerin, talebelerin feyizli mesai ve yüksek heyecanını görmekteyim. Gözlerinizden öperim.

Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal

25 Ocak 1933 günü Konya üzerinden Adana'ya geçmiş olan Gazi, 26 Ocak günü Gaziantep'e gelmiştir. 26 Ocak 1933 gecesini bütün Gaziantep halkı Gazi'nin gelişini kutlamaktaydı. Gazi adını alan Gaziantep'te büyük bir neşe ve sevinç mevcuttu⁴⁵. Aynı gün Gaziantep'e gelen kaza heyetlerini kabul eden, Fırkada fırka üyelerinin adedini sonra Gazi, şehirde 1932 senesinde görülen bulaşıcı hastalıklar gösteren grafikleri de incelemiştir. Gece Gaziantep Vilayet Konağı'nda misafir edilecektir. O gece, fırkada ikiyüz kişilik bir ziyafet verilmiş, ziyafette Gaziantep Mebusu Kılıç Ali alkışlanan bir nutuk söylemiş, sözlerini şu şekilde bitirmişti:

“—Gazi, bizim Gazimiz, kainat ve beşeriyetin ulu Gazisi, Gaziantep'in yüreğinden coşan sesi dinliyor musun? Bu ses neye tek parça halinde senin büyük yüreğine akıyor. Gaziantep seninle kuruldu. Çünkü sana inandı, çünkü sana bağlandı. Sana inanan, sana bağlanan, kendi varlığına inanır, halka inanır, ebediliğe inanır. Sen herşeyin Gazisisin. Büyük Türkün bizzat kendisinin, özüsün, büyük Gazisinin. Kütük adın Gazi Mustafa Kemal'dir. Fakat doğuş adın, tarih adın Türkiye'dir”. Bu söylev her yerde Atatürk'e duyulan sevginin, saygının, o zamanlar halkın Gazi'ye bağlılığını ne kadar yüksek olduğunun bir kanıtıdır.

Gazi, 27 Ocak 1933 günü sabahı Vilayeti, Belediyeyi, Garnizon Komutanlığını ziyaret etmiştir. Belediyede belediye gelirleri, su sorunu ile ilgilenmiş, öğleden sonra Narlı İstasyonuna gelmiş, Gaziantep Heyeti burada O'na hemşerilik mazbatasını takdim etmiştir. Gazi öğleden sonra Adana'ya hareket etmiştir⁴⁶.

Adana Valisi ve Belediye Başkanı 28 Ocak günü saat 14.30'da Misis İstasyonu'nda kendisini karşılamışlardır. O, bir süre Meclis Başkanı Kâzım Paşa'nın evinde dinlenmiş ve daha sonra Adana Halk-evine gitmiştir.

Gazi Adana'da dil derleme çalışmalarını izlemiş, dokuma fabrikalarının vaziyet çalışmalarını, su işlerini, mezbahayı gezmiştir.

45 Cumhuriyet. 27 Kânûn-i sâni 1933.

46 Cumhuriyet. 28 Kânûn-i sâni 1933.

Saat 16.00 da Kâzım Paşa ve ileri gelenler tarafından Mersin'e uğurlanmıştır. Yollarda halk kendisine büyük sevgi gösterisinde bulunmuştur. Önce, Tarsus'a saat 18.50'de de Mersin'e gelmiştir. Mersin İstasyonu'na ve vapur iskelesine giden caddeler hıncahınç doludur. Mersinliler, Gazilerini büyük bir alkış tufanına boğmuşlardır. Burada Gülcemal Vapuru'na geçilmiş ve Gazi kendisini uğurlamak için gelen Adana, Tarsus, Mersin heyet ve mebuslarıyla vedalaşmıştır. Gülcemal Vapuru saat 17.30'da Antalya'ya vararak, demir atmıştır. Uzaktan şehrin baştanbaşa elektriklerle süslendiği görülmüyordu. Halk sandallar ve kayıklarla vapurun etrafını çevirmişti⁴⁷. O akşam şehirde kalan ve resmî ziyaretlerde bulunan Gazi, 30 Ocak 1933 gecesi Gülcemal Vapuru ile yola çıkarak, Fethiye ve Marmaris koylarına da uğrayıp, 31 Ocak günü saat 14.00'de İzmir'e vardı⁴⁸.

1 Şubat 1933 günü Gazi otomobiliyle Cumhuriyet Halk Fırkasına ve Belediyeye gelir. Vilayette Vali Kâzım Paşa tarafından Ege bölgesinin iktisadi durumu ile vilayetin genel durumu ve özellikle milli eğitim, ziraat, kredi kooperatifleri hakkında rapor, grafik, albümlerle Küçük Menderes, Cellat Gölü hakkında harita ve tasarıları Gazi'ye açıklandı ve ayrıca sözlü isteklerde bulunuldu. Okulları da gezen Gazi, kendisine verilen bilgiler, özellikle eğitim ve kredi kooperatiflerinin durumundan dolayı memnun olmuş, şehrin gereksinimleri ile yakından ilgilenmiştir⁴⁹.

2 Şubat günü Karşıyaka'da bir gezinti yaparak, aynı gün Bornova Ziraat Mektebine de gitmiştir. Mektepde öğrenciler tarafından karşılanınca "Merhaba efendiler, nasılsınız" diye onların hatırlarını sormuştur. Yeni yapılan bu okul çok modern ve güzeldir. O, okuma odalarını, yatak, yemek ve konferans salonlarını gezip, görmüş, vali ve mektep müdürünün açıklamalarını dinlemiştir. Bu arada Isparta ve Manisa halkı da kendisini beklediklerini Gazi'ye iletmişlerdir⁵⁰.

3 Şubat 1933 Cuma günü Milli Kütüphaneyi ziyaret eden Gazi mevcut kitaplar ile ilgilenmiş ve gördüklerinden memnun kalmıştır. Kütüphaneden sonra Birinci Kordon yoluyla konaklarına gitmiştir. Aynı gün Ispartalı'lar Gazi'ye bir telgraf çekerek, kendisini Isparta'da beklediklerini açıklamışlar ve "İzmir'i teşrifinizle ümitlerinin yakınlığını gören halk sevinç, heyecan içinde tezahürat yapmaktadır.

47 Cumhuriyet. 30 Kanûn-ı sâni 1933.

48 Cumhuriyet. 1 Şubat 1933, No. 3138.

49 Cumhuriyet. 2 Şubat 1933, No. 3140.

50 Cumhuriyet. 3 Şubat 1933, No. 3141.

Milli mücadelenin başlangıcından beri izinizden ayrılmayan Isparta halkı huzurunuz şerefinden mahrum kalmamalarını istirhama bizi memur etmişlerdir. Büyük saygılarımızı sunar, yüksek iradelerinizi dileriz efendim". Gazi, güney Anadolu'dan İzmir'e yeni gelmiştir. Tekrar Isparta'ya dönmesi zordur. Ancak, Isparta'ya ve Isparta halkına karşı hislerini belirtmek amacıyla şu telgrafı çekmiş ve çok yakın bir zamanda Isparta'ya geleceğini müjdelemiştir. Şimdilik kendi yerine Celal (Bayar) gelecektir:

"—Arzuma rağmen uğramaya imkân bulamadığımdan dolayı müteessirim. Mamafih, bazı tetkikat için oraya hareket eden İktisat Vekili Celâl Beyefendi, namına da güzel Isparta'yı ve onun muhterem halkını ziyaret edecek ve cümleye sevgi ve saygılarımı sunacaktır. Gazi Mustafa Kemal"⁵¹.

Nitekim Celal Bey 3 Şubat günü Isparta'ya hareket etmiştir. 4 Şubat günü Bilecik'te Başbakan İsmet Paşa, Jandarma Genel Komutanı Kâzım Paşa, Afyon mebusları ve halk karşıladı⁵². Gazi'nin Bursa'ya gelişi Bursa'da çıkan olaylar nedeniyledi.

1 Şubat 1933 günü Bursa'da bir takım gericiler, ezanın Türkçe okunması nedeniyle Ulu Cami'den çıkan halkı kışkırtmışlar, vilayet önünde nümayiş yapmışlardı. Olay sırasında ihmalî görülen memurlar görevden alınmış, ezanın Arapça okunmasını isteyen üç hafız, bir elektrikçi, bir kuyumcu, bir kasap, bir köy imamı, bir mühürücü ve çilingir tutuklanmıştı. Bursa'da Ramazan'da uygulanmaya başlanan bu sisteme karşı çıkan olayları Gazi yerinde öğrenmek istiyordu. Bu amaçla bu geziyi yapmış, 5 Şubat saat 9 30'da Bursa'ya vararak, akşama kadar köşkünde dinlenmişti⁵³. Bakanlar Kurulunca gönderilen Dahiliye Vekili Şükrü Kaya ve Adliye Vekili Yusuf Kemal beyler 6 Şubat 1933 günü (Pazartesi) saat 13.30 da Bilecik'ten Bursa'ya gelmişler ve doğrudan doğruya Gazi'nin kaldığı konağa gitmişler ve kabul olunmuşlardı. Mustafa Kemal olay hakkında derin bilgiler edindikten sonra, 6 Şubat gecesi Bursa'dan ayrılmadan önce Anadolu Ajansı'na olay ile ilgili şu beyanatı vermişti.

"Bursa'ya geldim. Hadise hakkında alakadarlardan malumat aldım. Hadise haddizatında fazla emmiyeti haiz değildir. Herhalde cahil mürteciler Cumhuriyet Adliyesinin pençesinden kurtulamaya-

51 Cumhuriyet. 4 Şubat 1933, No. 3142.

52 Cumhuriyet. 5 Şubat 1933.

53 6 Şubat 1933 tarihli Cumhuriyet. No. 3144 (Pazartesi).

caklardır. Hadiseye dikkatinizi bilhassa çevirmemizin sebebi, dini siyaset ve herhangi bir tahrike vesile etmeğe asla müsamaha etmeyeceğimizin bir daha anlaşılmasıdır. Meselenin mahiyeti esasen din değil, dildir. Kat'i olarak bilinmelidir ki Türk Milletinin milli dili ve milli benliği bütün hayatında hâkim ve esas kalacaktır"⁵⁴. Gazi açık seçik dinin siyasete alet edilmesine hiçbir şekilde izin verilmeyeceğini bir kez daha açıklamıştır. Kaldı ki, burada konu edilen gerçekten de dini duygular değil sadece ezanın Türkçe okunması yani dil meselesidir. Kuran ise gene Arapça okunmaktadır. İleriye dönük adım atabilmek için mistik düşünelerden kurtulmak şarttır. Dini inanışlar ise her zamanki gibi serbesttir. Halkın bu birkaç geri düşünceli kişiye inanamaması, Gazi'sine olan bağlılık ve sağ duyusundan kaynaklanmıştır. Nitekim, 7 Şubat'tan itibaren ezan gene her yerde Türkçe okunmaya başlanacaktır. 6 Şubat günü Mudanya'ya iki bakanı ile hareket eden Gazi, saat 12 00 de gece Gülcemal Vapuru ile İstanbul'a varmıştır⁵⁵.

7 Şubat 1933 günü, Bursa olaylarını lanetleyen pekçok telgraf Gazi'ye ulaşmıştı. Bunlar İzmir, Ankara, Polatlı gibi yerlerden gelmekteydi⁵⁶. Daha sonraki tarihlerde Bolu, Ulukışla, Denizli, Bartın, Erzurum ve yurdun her yerinden bu tip telgraflar yollanmaya devam etmiştir. 6 Şubatta İstanbul'a gelen Gazi, 8 Şubat günü, Mısır Hidivi Abbas Hilmi Paşa'yı, Berlin Elçisi Kemalettin Sami'yi, İstanbul Mebusu ve ozan Abdülhak Hamit'i kabul etmiş ve onlarla bir süre görüşmüştür⁵⁷.

10 Şubat 1933'de de, Topkapı Sarayı'nı gezen Gazi, tarihi odalarla, bunların mimarları, resimler, kıyafetle, eşyalar hakkında bilgi almıştır. Topkapı Sarayın'dan ayrılırken de müzenin disiplini de düzeni hakkında duyduğu memnunluğu şu şekilde ifade etmişti:

“—Çok iyi tanzim edilmiş. Teşekkür ederim”.

13 ve 14 Şubat tarihlerinde Gazi'nin Dolmabahçe'de yoğun bir çalışma içersine girdiğini ve dışarıya çıkmadığını görmekteyiz. Yalnız, 14 Şubat günü yemekten sonra, Tokatlıyan'dan çıktıktan sonra bir süre halk arasında yürümüş, daha sonra otomobiline binerek, İktisat Vekili Celâl Beyin davetli olduğu Perapalas'a gitmişti⁵⁸. 15 ve 16 Şubat'ta

54 Cumhuriyet. 7 Şubat 1933, No. 3145 (Salı).

55 Cumhuriyet. 7 Şubat 1933. Önder, Mehmet, Atatürk'ün Yurt Gezileri Ankara, 1975 sh. 100

56 Cumhuriyet. 8 Şubat 1933 (Çarşamba) No. 3146 Ayrıca diğer telgraflar için: 10 ve 17 Şubat 1933.

57 Cumhuriyet. 9 Şubat 1933 (Perşembe) No. 3147.

58 Cumhuriyet. 11 Şubat 1933 (Cumartesi), No. 3149.

Dolmabahçe'de çalışan Gazi, 14 Şubat akşamı Perapalas'taki Halkevi Balosunu şereflendirmişti⁵⁹. Bu arada Bursa olayını lanetleyen telgraflar gelmekteydi. Elaziz, (Elazığ) İzmit, Palu, Tokat, Mardin gibi elli yerden olayı lanetleyen telgraflar gelmişti⁶⁰. 26 Şubat günü saat 6.25'te Gazi İstanbul'dan hareketle Ankara'ya doğru yola çıkmış⁶¹ ve 27 Şubat'ta Ankara'ya varmıştı. Gazi, Ankara'da da yurdun her tarafından gelen heyetleri kabul etmeye ve Ankara ile çevresinde gezilerine evam etmiştir. Örneğin 22 Haziran 1933'de Ankara civarındaki Yalıncağ Köyü'nü ziyaret etmiş, köylüler ile beraber yemek yemiş, köy işleri önce hakkında köylüler ile görüşmüş ve fakir köylülere yardım etmişti. Aynı gün Ahlatlıbeli'nde yapılmakta olan eski eserler ile ilgili kazıları gözden geçirmişti. Yalıncağ köyüne de bundan sonra girmişti. Gazi, bir saat burada köylüler ile yanyana oturup köyün bütün işleri hakkında bilgi almıştı. Köy sofrasında bazlama, bal ve bazı sebzelerle bir kahvaltı yapmıştı. Bu sırada gözlerinden rahatsız olan bir köylünün tedavisi için yardımda bulunmuş, diğer yoksul bir köylüye de bir çift öküz armağan etmiştir. Gazi, köyden kadınlı, erkekli bütün köylülerin içten gelen uğurlamaları ile ayrılmıştı⁶².

30 Haziran 1933 de İstanbul'a giden ve sık sık Yalova'ya geçen Gazi Yalova'da 26 Ağustos'tan İş Bankası heyetini kabul etti ve onlara bir demeç verdi. 8 Eylülde Ankaraya dönen ve 12 Eylül'de tekrar İstanbul'a gelen Gazi, 16 Ekim'de Ankara'ya döndü.

1934 Gezileri:

Gazi 1934 gezilerine orta Anadolu'dan başlamıştır. Gazi, o gün otomobille Kırşehir'e, trenle de Niğde'ye geçmeyi düşünmektedir. Ancak, Kırşehir'e akşam karanlığından önce varabilmek için, Ankaradan gece yarısından önce hareket etmek şarttır. Bunun için üç otomobil ayrılır ve yol üzerindeki vilayet, kaymakamlara, askeri birliklere durum bildirilir.

Gece yarısından sonra, 1 Şubat 1935'te saat 1.40'da otomobiller Çankaya'dan hareket ederler. Bala yolundan geçilir. Yol üzerinde köylerde halk ellerinde fenerlerle Atatürk'ü görmek için sabırla beklemektedirler. Sabah saat 5 de Bala Kaymakamı kafileyi karşılar.

59 Cumhuriyet. 15 Şubat 1933.

60 Cumhuriyet. 17 Şubat 1933.

61 Cumhuriyet. 27 Şubat 1933 (Pazar) No. 3165.

62 Cumhuriyet. 23 Haziran 1933 (Cuma), No. 3278.

Halk heyecanlıdır. Hükümet Konağında sıcak çaylar içilir, kahvaltı yapılır, halkın dertleri dinlenir. Kaman'a doğru yola çıkılır. Kaman'da mola ve öğle yemeğinden sonra ancak akşam üzeri Kırşehir'e varılır.

Kırşehirli'ler şehrin dışında konvoylarla Gazi'yi karşıladılar. Gazi'yi, burada karşılayanlar arasında Kırşehir eski milletvekillerinden ve muhalefet grubundan Müfit hoca yoktu ama eşi vardı. O eşine iltifatlarda bulunur. Memleket Hastahanesi ziyaretle hastaların hatırını sorar. Halk Fırkasına gelir. Bir genel meclis üyesi eski yazı ile yazılı Kırşehir'de misafir edileceklerin hangi yerde kalacaklarını gösteren listeyi kendisine uzatınca:

“Ben böyle bir yazı tanımıyorum” diye ayağa kalkarak, dışarı çıkar. Vali Nazım Bey, arkasından koşarak Atatürk'ü Konağına götürür. Akşam sofrada Müfit Hoca'yı sorar ve işi olduğu için gelemediğini duyunca üzülür, ama yine de:

“Hoca burada olmasaydı, eşi ondan izin almadan gelmezdi. Ben Hocanın memleketine misafir geldim Eski arkadaşlığımızın hatırını sayması gerekirdi. Yine de teşekkür ederim, eşini karşılamaya göndermek suretiyle büyük nezaket gösterdiler. Kendilerine selâmlarımızı söyleyiniz” dedi. Geceyi Vali Konağında geçiren Gazi, 15.00 de Kırşehir'den ayrılır, 21.30'da Yerköy'e varır. 3 Şubat'ta çok zor şartlar altında Yozgat'a varılır. Gazi'nin otomobili iki kere çamura saplanmıştı. 16.30 da Yozgat'a varılır. Hükümet Konağında yorgunluk kahvesi içilir. Daha sonra şehir içi ziyaretler yapılır. Geceyi Vali Konağında geçiren Gazi'ye gençler büyük bir fener alayı düzenlemişlerdir.

4 Şubat günü Kayseri'ye varılır. Halk Gazi'yi büyük bir coşkuyla karşılamıştır. Vali Konağında kalan Gazi, 5 Şubat günü Uçak Fabrikasını gezdi. Kayseri'lilerin kendisine hediye ettiği Talas Bucağı'ndaki Köşkte öğle yemeği yedi. Hunat Hatun Medresesi'nde açılan Müzeyi gezib Kültepe tabletleri üzerinde uzun uzadıya durdu. Saat 15.00'de Kayseri'den hareketle, saat 18.00'de Niğde'ye vardı.

Atatürk ve beraberindekiler Niğde'nin İncesu İstasyonu'nda karşılanmışlardı. Okullar, öğretmenler, esnaf birlikleri, halk coşkunun bir tezahüratla Gazi'yi karşıladı. Gazi'nin trenden inip İstasyon binasından çıkışına, hatta şehre girişine kadar geçeceği yollara halılar serilmişti. Karşılayıcıların ellerini sıkın Gazi, öğrencileri, halk selamladı. İstasyonda halktan birinin (Yaşasın Milletın Peygamberi) şek-

linde bağırması, Gazi'nin hoşuna gitmedi. Sonradan bunu söyleyenin Kemal (Kiper) adlı beden eğitimi öğretmeni olduğu ortaya çıktı.

Gazi'nin geldiği Halkevi, bayraklarla donatılmıştı. Halkevi Başkanı eczacı Naim (Eren), Gazi'ye hoş geldiniz konuşması yapmış, daha sonra bir öğretmen ve bir öğrenci konuşmuştu. Gazi de Halkevlerinin önemi ve milli kültüre yardımı konusunda bir konuşma yapmıştır.

Gençler gece Fener Alayı düzenleyerek Gazi'nin gelişini kutlamışlardı. Akşam yemeği Halkevinde yenildi. Sofrada, Niğde'de çıkacak olan Halkevi'nin organı Akpınar Dergisi'nden bahsedildi. Niğde Milletvekili Halit (Mengi), Niğde'nin Çiftehan ilçesindeki kaplıcanın sağlık için çok yararlı olduğunu söyleyince, Gazi:

“—Ya öyle mi? Yarın Çiftehan'a gidelim ve kaplıcaı yerinde görelim. Bu gibi şifalı sulardan milletimiz faydalanmalıdır” dedi. Vali Ziya Tekeli, Atatürk ve yanındakiler için Niğdeli'lerin evlerinde yer hazırlamış ise de, Gazi “—Sizleri hiç rahatsız etmeyelim. Biz trende arkadaşlarla birlikte kalırız” diye incelik göstermiş ve özel trene gitmişlerdi. Beyaz tren lokantası, yataklı vagonu, salonuyla konforlu sayılırdı. Gazi, gezilerinin çoğunda gece yatışı için bu treni kullanmıştı.

6 Şubat'ta Niğde'de ilin sorunları hakkında bilgi edinen Gazi, Niğde ve çevresine yerleştirilen göçmenlerin durumunun çok iyi olduğunu öğrendi. Çiftehan'daki kaplıcanın çok bakımsız olduğunu görerek üzüldü. Çiftehan'daki kaplıcanın çok bakımsız olduğunu görünce, bunun özel idare tarafından işletilmesini emretti. 6 Şubat 1934'de saat 15.00'de Konya'ya gelindi. Gazi, burada Köşküne giderek, kahve içimi kadar oturdu. Çeşitli ziyaretlerde bulduktan sonra, akşam Halkevin'de gençlerle başbaşa görüşmeler yaptı. Akşam, 22.30'da Konyadan ayrılan, Gazi, 7 Şubat Günü öğleye doğru Ankara'ya ulaştı⁶³. Gazi'nin bundan sonraki seyahati Ege, sonra da İstanbul olacaktır.

Gazi özellikle bu gezilerden İzmir gezisi sırasında gittiği her yerde büyük büyük tezahüratla karşılanmıştır. 8 Nisan gecesini Manisa'da geçirdikten sonra 9 Nisan günü İzmir'e giderken Menemende trenden inen Gazi, otomobille Foça'ya gitmiş, burada vapura binip, 19.25'de İzmir'e varmıştı. Gazi'yi Menemen'den itibaren yollarda okullar, kadınlar, erkekler çiçekler atarak sevgi ile alkışlamışlardır.

⁶³ Önder Mehmet. Atatürk Bildirileri Ank. 1990. sh. 151-157. Atatürk'ün Yurt Gezileri, sh. 250

İzmir'de ise rıhtım iskelesinden konağa kadar her yer halk tarafından doldurulmuş idi. Büyük sevgi ve alkışlar her tarafı sarmıştı. Şehir baştan başa donatılmıştı⁶⁴. 10 Nisan 1934 günü Kuşadası'na kadar giden Gazi saat 20.000 de yeniden İzmir'e dönmüştü. Bütün istasyonlarda ve durduğu her yerde halkın ve köylünün coşkun tezahüratını selam ve iltifatla karşılayan ve onların ayrı ayrı hatırını soran Gazi, kendisine gösterilen sevgiden dolayı çok duygulanmıştı⁶⁵. 11 Nisan 1934 günü Seferihisar'a giden ve çlk parlak bir şekilde karşılanan Gazi'ye, halk alkış tutuyor, yaşa diye bağıyordu. Gazi burada Zabıt Yurduzu ziyaretle, öğle yemeği yedi. Yemek esnasında halkla birlikte bütünleşen, milli şarkıları dinleyen Gazi etrafında bir sevinç yumağı oluştu. Saat 16.30 Sığacak Limanı yoluyla İzmir'e ulaştı, Bornova'da da manzara göz alıcı idi. Halk heyecan içinde Gazi'ye çiçekler sunuyordu⁶⁶. 12 Nisan günü saat 18.00 e kadar dinlendiler 18.00 de halkın içine girerek rıhtımda yaya yürüdü. Sonra otomobiline binerek Gazi İlk-mektebine geldi. Daha sonra Şehir Gazinosuna geçip saat 20.00'ye kadar oturdu. Saat 20.00'de Demirpalas salonlarında Çocuk Balosuna giderek ikk saat çocuk oyunlarını seyretti⁶⁷. 14 Nisan günü Çanakkale'ye geldi. 13 Eylül gecesini Edremit'te geçirmiş, Ayvacık ve Ezine gibi küçük kasabaları ziyaretten sonra saat 19.00'da Çanakkale'ye ulaşmıştı. Şehit bayraklar ve çiçeklerle süslenmişti. Her tarafta tanklar konmuştu. Otomobilinden inip, uzun süre halk ile beraber yayan yürüdü. İziciler, Yaşa Gazi sesleri ile kendisini karşılamıştı. Akşam Edremit'e geri döndü⁶⁸. 15 Nisan 1934 günü saat 19.00'da Balıkesire vardılar. Gazi, şehrin dışında halk ve öğrenciler tarafından karşılandı. Yaya olarak halk ile yürüdü ve onların hatırını, sordu, iltifatlarda bulundu. Garnizon kıtasını teftiş etti⁶⁹. 16 Nisan günü Kütahya'da coşkun bir tezahüratla karşılandı. Saat 16.00'da Tavşanlı'dan hareketle Kütahya'ya vardığında coşkun kalabalığı görünce yirmi dakika kadar Kütahya'da kalmak gereğini duymuş, daha sonra Eskişehir'e hareket etmişti⁷⁰. Eskişehir'de de halk ile bir parça görüş-tükten sonra yoluna devam eden Gazi gece saat 1.00'de Ankara'ya varmıştır. Gazi, 16 Haziran 1934 de Ankara'ya gelen İran Şahı

64 Cumhuriyet. 10 Nisan 1934 (Salı). No. 3564.

65 Cumhuriyet. 11 Nisan 1934, Çarşamba. No: 3565.

66 Cumhuriyet. 12. Nisan 1934 (Perşembe). No. 3566.

67 Cumhuriyet. 13 Nisan 1934 (Cuma). No. 3567.

68 Cumhuriyet. 15 Nisan 1934 Pazar No. 3569.

69 Cumhuriyet. 16 Nisan 1934 (Pazartesi), No. 3570.

70 Cumhuriyet. 17 Nisan 1934, No. 3571.

Rıza Pehlevi'yi de yanına alarak Ankara'da geziler yapmış, 21 Haziran'da birlikte Eskişehir'e, 24 Haziran'da Balıkesir'e, 24 Haziran'da Menemen'e 25 Haziran'da Çanakkale'ye ve 26 Haziran'da İstanbul'a gelmişlerdir.

Bu tarihe kadar Gazi Bolu'ya gelmemişti. Seyahatlerini genellikle tren ve Ege, Akdeniz, Karadeniz'de vapur yoluyla yapmaktaydı. Bu yüzden İstanbul yolculuğu Bolu güzergahının dışında kalmaktaydı. Bolulular Gazi'nin Bolu'ya gelmesini çok istemekte ve bu arzularını Gazi'ye iletmekteydiler. Nihayet, 1934 Temmuz'unun başlarında Atatürk'ün yaveri Cevat Abbas (Gürer) Bolu'ya gelmiş ve Belediye başkanı Baytar Reşit (Aker)'e Gazi'nin Bolu'ya geleceğini müjdelemişti. Şehir büyük bir sevince bürünmüş ve O'nu en iyi şekilde karşılamak için komiteler kurulmuştu. Hisar denen eski Halk Fırkası Binası (şimdiki Kültür Sarayı)nın yoluna halılar sermeye karar verildi. Ancak, hazırlıkları yerinde görmek için 15 Temmuz 1934'de Bolu'ya gelen Gazi'nin yaveri Abbas Bey O'nun böyle gösterişlere kızdığını "Ben saltanat heveslisi değilim. Halktan biriyim. Cumhuriyet adamı olarak karşılanmak isterim" dediğini nakledince bundan vazgeçebildi⁷¹.

Gazi, 16 Temmuz 1934'de Ankara'dan yola çıkarak Kızılcahamam'a geldi ve geceyi çadırda geçirdi. 17 Temmuz günü yanındaki maiyetiyle saat 12.00'de Gerede'yi şereflendirdiler. Bütün Gerede halkı Geredenin girişinde toplanarak O'nu coşkunun bir tezahüratla karşıladı. O kasabanın girişinden itibaren iki kilometre süren ve üzerinde halıların serilmiş olduğu yolu izleyerek, güzel bir mesire yeri olan Ramazan beyi ziyaret etti. Öğle yemeğini yedikten sonra da Bolu'ya hareket edildi⁷².

Reisicumhur saat 17.00'de Bolu'ya gelmiştir. Bolu halkı kendileri için büyük bayram kabul ettikleri bu günün neşe ve heyecanı içinde Gazi'nin geleceği yolu doldurmuşlar ve büyük kurtarıcılarını "Yaşa, var ol" sesleriyle ve büyük tezahüratla karşılamışlardır. Şehir baştan başa süslenmiş ve Gazi halkın yürekten gelen tezahüratı arasında misafir kalacağı Fırkaya doğru yola çıkmıştır⁷³. Gazi'nin yanında Recep Peker, Şükrü Kaya, Afet İnan, İsmail Hakkı Uzman, Salih Omurtak Paşa, Cevat Abbas (Gürer) ve koruma görevlileri vardı.

71 Tüzün, Erkan; Atatürk Bolu'da, Ankara. 1982 BMYO, sayı, 1. sh. 7.

72 Cumhuriyet. 18 Temmuz 1934. Çarşamba No. 3663.

73 Cumhuriyet. 18 Temmuz 1934. Çarşamba, No. 3663.

Önce Kuruçay'a gidilmiş, sonra Hisar'daki Halk Fırkası Binasına gelinmiştir.

O, spor gömleği ve elindeki siyah kuşaklı beyaz fötr şapkası ile dikkat çekmekteydi. Şapkası ile halkı selamladı. Halk kendisine çöşkun sevgi gösterisinde bulundu. Karşılıycıların büyük bir bölümünden oluşması O'nun dikkatini çekti ve yanındakilere gülümseyerek:

“İşte Türkiye Cumhuriyeti'nin geleceği bunlardır. Bu gençlere değer vermeli ve en iyi biçimde yetiştirmeleri sağlanmalıdır. Çünkü, Cumhuriyet bunların omuzlarında yükselecektir” dedi. Fırkadan Bolu Obası'na bakan ve Aladağlar'daki laciverd ormanların etkisine kapılarak:

“Bolu'yu Ankara'dan önce görmeliydim” demesi daha sonra Bolulular tarafından acaba Gazi Bolu'yu başkent yapmadığı için mi üzüldü şeklinde yorumlandı⁷⁴.

Gazi'nin şerefine şehir baştanbaşa aydınlatılmış ve ulu önderin kaldığı Halkevinin önüne toplanan binlerce halk geç vakte kadar neşe ve heyecan içinde şeklikler ve büyük bir fener alayı yapmışlardır. Özellikle gençler heyecanlı hitabelerle Gazi'ye olan bağlılıklarını ifade etmişler ve bu konuşmalar halk tarafından çöşkun gösterilerle halkışlanmıştır. Bu tezahüratı kaldıkları yerde izleyen Gazi, halkın yanına gelerek ve memnunluğunu, teşekkürlerini beyan etmek suretiyle ifade etmiştir⁷⁵.

Fırkada Gazi şehrin sorunları hakkında bilgi aldı. Akşam yemeği Gazi'nin Bolulu özel açısı tarafından hazırlandı. Sofrada Behire Hanım çok güzel konuşmalar yapıyordu. Konu daha çok fil ve tarih üzerindeydi. Behire Hanım Cumhuriyet ile ilgili konuların halka aktarılmasını ön görüyordu. Atatürk bu genç ve çalışkan hanıma: “-Senin adn bundan sonra Bediz olsun. Seninle Türk Kadınının temsilcisi olarak Mecliste çalışmak isterim” dedi. Bediz Morava ilk seçimde Konya milletvekilliğini kazandı. Gece Fırkada kalan Gazi, 18 Temmuz sabahı Türk sularına Yunan teknesinin girdiği kendisine ateş açıldığı, Yunanlıların buna itiraz ettiklerini öğrendi. Gerekli bilgiyi alan Gazi, yaverini yanına çağırıp, Türk askerinin görevini yaptığını ifade etmiştir. Bu olay O'nun canını sıkıştır⁷⁶. Belki de bunun etkisi ile

74 Tüzün, Erkan: Atatürk Bolu'da, Ankara, 1982, BMYO, sayı. 1, sh. 7-10.

75 Cumhuriyet, 19 Temmuz 1934 (Perşembe), No. 3664. Önder, Mehmet, Atatürk'ün Yurt Gezileri, Ankara, 1975, sh. 86.

76 Tüzün, Erkan, Atatürk Bolu'da, Ank. 1982, BMYO., sayı. 1, sh. 10.

fazla kalmayı düşündüğü Bolu'dan erken ayrılmıştır. Giderken kendisi için ayrılan özel deftere şunları yazmıştır:

“-Bolu Halkevinde bir gece kaldım. Bolu'nun güzelliğinden, halkın coşkunu sevinçlerinden çok mütehasıs oldum. 18.7.1934 Gazi Mustafa Kemal”.

Gazi öğleyin Bolu'dan Adapazarı'na doğru hareket etmiştir⁷⁷. Saat 20'de Adapazarı'na, 19 Temmuz'da da İstanbul'a varmıştır. İstanbul'dan sık sık Yalova'ya geçen Gazi, Dolmabahçe Sarayı'nda 13 Ağustos 1934'de Türk Dili Cemiyeti toplantısına başkanlık yapmıştır. Gene Dolmabahçe'de 18 Ağustos'ta, Gazi'nin de hazır bulunduğu toplantıda “İkinci Türk Dil Kurultayı” başlamış ve 23 Ağustos'a kadar sürmüştür.

Gazi, 13 Eylül 1934 günü akşamı Galatasaray'daki İş Bankası Sergisine gelmiştir. Saat 19.00'da bankaya gelen Gazi sergideki tabloları, İstatistikleri, şeker pavyonunu, pamuk iş, kömür iş, sigorta ve diğer alanlardaki sergileri incelemiş ve serginin çok iyi düzenlendiğini ifade etmiştir⁷⁸.

1935 Gezileri :

Gazi, İsmet İnönü ile 22 Ocak 1935'te İstanbul'a gelmiş, 16 Şubat'ta Ege'ye hareket etmiş, 25 Şubat'a kadar olan süre içerisinde Alanya, Antalya, Taşucu, Mersin, Fethiye, Marmaris'te incelemelerde bulunmuştu. Şubat'ta gene Ege Vapuru ile Marmaris'ten hareketle İstanbul'a gelmiş, 28 Şubat'ta ise Ankara'ya dönmüştür.

18 Mayıs 1935'de İstanbul'a yeniden gelen Atatürk, 23-25 Mayıs tarihleri arasında Yalova'da bulunmuş, 25 Mayıs'ta İstanbul'a gelerek, İstanbul'da çeşitli tetkiklerde bulunduktan sonra 4 Haziran'da Ankara'ya dönmüştür. 28 Haziran'da yeniden İstanbul'a geldikten sonra, 10 Temmuz'dan itibaren beş gün Yalova'da kalmış, 15 Temmuz'da Bursa'ya, 17 Temmuz'da İstanbul'a gelmiş ve 22 Eylül'de yanında İsmet İnönü ve Fevzi Çakmak olduğu halde Ankaraya dönmüştür.

1936 Gezileri :

Görüldüğü üzere, Atatürk artık zamanının büyük bir bölümünü İstanbul ve Yalova'da geçirmektedir. Bu 1936'da da böyle olmuştur.

77 Cumhuriyet. 19 Temmuz 1934. Perşembe, No. 3664.

78 Cumhuriyet. 13 Eylül 1934.

Yanında Gaziantep Milletvekili Ali Kılıç, Hasan Cavit ve maiyyetindekilerle özel tren ile 9 Şubat saat 11.40'da İstanbul'a gelmiştir. Büyük bir karşılama töreninden sonra Atatürk Dolmabahçe'ye gitmiştir⁷⁹. Gazetelerde karşılama ile ilgili olarak Atatürk'ün çok değişik fotoğrafları da yayınlanmıştı. 10 Şubat günü Dolmabahçe Sarayı'ndan ayrılan Atatürk Asar-ı Antika müzelerine gitmiş ve burada incelemelerde bulunmuştur⁸⁰. Cumhurbaşkanı 15 Şubat 1936'da oniki yaşına basan Türk Hava Kurumunu ziyaret etmiş, Türk Kuşu öğretmenlerinden Anohin ve Romanof ile birlikte resimler çektirmiştir⁸¹. O, 10 Mart 1936 Salı günü saat 17.12'de özel vagonu ile Haydarpaşa'dan Ankara'ya hareket ederken devlet ileri gelenleri ve halkın büyük tezahüratı ile uğurlanmıştır⁸². Yanında Başbakan İsmet İnönü, İçişleri Bakanı Şükrü Kaya bulunuyordu. 11 Mart Çarşamba Günü kendisini Ankara İstasyonunda kalabalık bir halk kitlesi tezahüratla karşılamıştır. Atatürk, daha sonra otomobiline binerek Çankaya Köşküne gitmiştir⁸³. 17 Mayıs'ta yeniden İstanbul'a giden Atatürk, buradan civar kazalara kısa geziler yapmış ve 9 Haziran günü Ankara'ya dönmüştür. 16 Haziran'da yeniden İstanbul'a gelmiş, 29 Temmuz'da Ankara'ya dönmüştür. 3 Ağustos'ta, aynı sene içerisinde dördüncü kez İstanbul'a gelen Atatürk, 19-16 Ağustos tarihleri arasında Yalova'da kalmış, 16 Ağustos'ta İstanbul'a gelerek, 22 Ağustos'ta Dolmabahçe'de Üçüncü Dil Kurultayı'nda yabancı dil bilginlerini kabul ederek şunları söylemiştir: "Dünya dil alimlerinin Türk alimleriyle beraber çalışmaları dil ilminin şimdiye kadar halledemediği birçok güçlüklerin hallini kolaylaştıracaktır. Bundan, büyük hakikatler de meydana çıkacaktır"⁸⁴. Üçüncü Dil Kurultayı Dolmabahçe'de Atatürk'ün önünde çalışmalarına 24 Ağustos 1936 da başlamış ve 31 Ağustos'ta çalışmalarını bitirmiştir. İstanbul'da çeşitli kurumları ziyaret eden, yabancı devlet adamları ile görüşen Atatürk 7 Ekim'de Ankara'ya dönmüştür.

1937 Gezileri :

1937 yılında Ocak'ın hemen başında 7 Ocak'ta Konya'ya gelen Atatürk 8 Ocak'ta Ankara'ya dönmüş ve 9 Ocak'ta İstanbul'a hare-

79 Cumhuriyet. 10 Şubat 1936, No. 4218.

80 Cumhuriyet. 11 Şubat 1936, No. 4219. Önder, Mehmet, Atatürk'ün Yurt Gezileri, sh. 182

81 Cumhuriyet. 16 Şubat 1936.

82 Cumhuriyet. 11 Mart 1936.

83 Cumhuriyet. 12 Mart. 1936.

84 Cumhuriyet. 23 Ağustos 1936.

ketle, 10 Ocak'ta İstanbul'a gelmiştir. 10 Mart'ta Ankara'ya dönen Atatürk, 5 Haziran'da yeniden İstanbul'a gelmiştir. Atatürk buradan 8 Haziran'da son Karadeniz Gezisini yapmıştır. 10 Haziran'da Trabzonda büyük bir sevgi ve saygı ile karşılanan Atatürk bu büyük sevgi üzerine çok duygulanmış ve 11 Haziran günü son seyahati hakkındaki izlenimlerini İsmet İnönü'ye iletmış ve Mustafa Kemal Paşa'nın bu telgrafı Mecliste de okunmuştur. Atatürk Trabzon'da halkın kendisini karşılayışını ve yollarda halkın gönülden sevgi ve selamlarından dolayı memnunluğunu ilettikten sonra hislerini şu şekilde ifade etmiştir:

"... Ondan sonra Trabzon, yalnız benim geçtiğim yol üzerinde değil, o yola kavuşan bütün yollar görünebildikleri uzunluklarınca halk tarafından kadın erkek dolu bir manzara ve heyecan ve alkış tufanı halinde görülmekte idi. Bu kadar saygı ve sevgi ve bağlılık ifade eden milli heyecan karşısında bir naciz kalbin durmaması yine o milli heyecanın verdiği kuvvet sayesinde ancak mümkün olabilmiştir"⁸⁵

Gazi, 10 ve 11 Haziran 1937 gecelerini daha önce bahsettiğimiz Trabzon Özel İdaresi tarafından kendisine hediye edilen son derece güzel dekore edilmiş, ikinci kattan itibaren denizi ve Trabzon'u gören Köşkte geçirmiştir. Gecelerini kendisinin de ifade ettiği üzere "Çok rahat ve huzur içersinde" geçirmiştir. Trabzon'da çeşitli kuruluşları ziyaret ederken, heyetlerin kendisine, başbakana ve Cumhuriyet Hükümetine, Türk milletine gösterdiği saygı ve sevgi gururunu artırmıştır. Askerî Garnizonda da kendisine büyük heyecan ve tezahürat yapılmıştır. Atatürk 11 Haziran Akşamı kendisine bağışlanan Atatürk Köşkünde Trabzon'da çiftliklerini hazineye bağışladığına dair yazıyı kaleme almış ve bunu aynı gün İsmet Paşa'ya yollamıştır⁸⁶. Atatürk 12 Haziran günü İzmir Vapuru ile Trabzon'dan ayrılarak İstanbul'a hareket etmiş ve İstanbul'a 13 Haziran'da varmıştır. 19 Haziran'da Yalova'ya geçen Atatürk, 17 Eylül'de Ankara'ya dönmüş, ancak, 19 Eylül'de tekrar İstanbul'a gelmiş, 4 Ekim'de Ankara'ya dönmüştür.

Atatürk 1937 Sonbaharında son kez Ege gezisini yapmıştır. 8 Ekim'de Aydın'a, 9 Ekim'de Nazilli'ye, 10 Ekim'de Söke'ye gelen Atatürk 13 Ekim'de Ankara'ya dönmüştür. 13 Kasım'da ise Sivas'a, 14 Kasım'da Malatya'ya, 15 Kasım'da Diyarbakır'a, 17 Kasım'da Elazığ'a, 18 Kasım'da Adana'ya, 19 Kasım'da Mersin, 19 Kasım'da Konya'ya, 20 Kasım'da Afyon'a ve oradan Ankara'ya geçmiştir.

⁸⁵ Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, Ankara. 1964, c. IV, sh. 583-585.

⁸⁶ Aynı kitap, c. IV, sh. 585-586. Önder, Mehmet: Atatürk'ün Yurt Gezileri, Ankara. 1975, sh. 344

Atatürk 1938 yılında hastadır. Ama gezilerini gene de sürdürmektedir. 20 Mayıs'ta Mersin'e gelmiş, 26 Mayıs'ta Ankara'ya dönmüştür. 27 Mayıs'ta İstanbul'a gelen Atatürk Hatay Sorununun tam bir çözüme kavuşturulamamasından dolayı üzgündür. 27 Mayıs'ta Mareşal Fevzi Çakmak'ın da katıldığı Bakanlar Kurulu toplantısında bu konu ele alınmış ve dörtbuçuk saat konuşulmuştur.

Artık Atatürk eski sağlığında değildir. 26 / 27 Eylül gecesi Dolmabahçe'de hafif bir koma geçirmiştir. Hernekadar durumunun iyiye gittiği halka duyurulmuş ise de, durum iyiye gitmemektedir. Halk Ata'sının iyi olduğu yolunda bir düşünce içersinde bulundurulmaktadır. Bu Atatürk'ün İstanbul'u son ziyareti olacaktır. Ama, kısa süren ömrü sırasında yaptıkları her zaman hatırlanacaktır.